

УДК 371.4 Система Ф. Фребеля:930.1(430)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.90.2>

Л. А. Машкіна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

О. С. Мисик

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри дошкільної педагогіки,
психології та фахових методик
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ФРІДРІХА ФРЕБЕЛЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто педагогічну систему, ідеї та погляди видатного німецького педагога Ф. Фребеля, історіографічні надбання щодо його системи, її аналіз видатними діячами дошкільного виховання, застосування у практичній діяльності дитячих садків та підготовці вихователів-фребелівок. Також розкриті її основні напрямки, визначена роль видатного педагога у розвитку теорії і практики дошкільної освіти. Висвітлено наукові джерела з основних аспектів фребелівських ідей з теорії та практики дошкільного виховання.

Визначено, що педагогом обґрунтовано навчання дітей з наймолодшого віку, позаяк вважав, що виховання дітей дошкільного віку є видатною ідеєю сучасності. Метою виховання Фребель вважав розвиток природних здібностей дитини, які мають бути скеровані на саморозкриття особистості дитини. Зазначено, що педагог заклав в основу своїх праць принцип природовідповідності: необхідність спиратися на природу дитини, на її вікові та індивідуальні особливості.

Акцентовано, що розумовий розвиток дитини, на думку Ф. Фребеля, має певні етапи. Це вихідний, зв'язаний з першими місяцями життя дитини, коли вона сама не виділяє і не фіксує предмети, дії і явища; немовлячий, де дія і слово матері сприяють навчанням виділяти окремі предмети і явища, а потім самого себе; дитинство, де дитина говорить і грає з предметами. Саме на цьому етапі можна і потрібно починати цілеспрямоване навчання: дорослий знайомить дітей з назвами предметів, явищ, показує різні відносини між предметами, явищами і діями, вчить проводити лінії і замальовувати, рахувати в межах десяти.

Відзначено, що велика заслуга Фребеля в тому, що він визначив велике розвиваюче, виховне та освітнє значення дитячої гри, її самостійне місце в системі дошкільного виховання, вважаючи, що саме в грі найкраще виявляються творчість і самодіяльність дитини, не виключаючи водночас керівного впливу дорослих на ігри дітей.

В статті підкреслено, що велика увага приділяється виховним можливостям його ігор та «дарунків», дидактичного матеріалу, з яким повинна працювати дитина. Зокрема, це матеріал для ігор – шість «дарунків Фребеля», якими були м'яч, куля, циліндр, куб, кубики, цеглинки, що виступали символами зображення навколишнього життя.

Вчений і педагог, Фребель теоретично обґрунтував і практично підтвердив висновки, що гра є одним із засобів етичного виховання дітей та основною рушійною силою розвитку вищезазначених інстинктів, також розкрито виховні можливості дитячих ігор і виокремив їхні види.

Ключові слова: педагогічна система Ф. Фребеля, напрями педагогічної системи, дошкільне виховання, модернізація дошкільної освіти, вихователі-фребелівки, дарунки Ф. Фребеля, дидактика Ф. Фребеля.

Постанова проблеми. Особистісно орієнтована педагогіка XXI століття потребує переосмислення творчого використання педагогічної спадщини різних історичних епох. Ми вивчаємо історію розвитку педагогічної думки через сприйняття життя і творчої діяльності видатних постатей, що внесли значний вклад у розвиток гуманістичної педагогіки. Модернізація дошкільної освіти в Україні пов'язана із введенням альтернативних концепцій, в основу яких покладені моделі

виховного процесу, для втілення ідей гуманізації навчально-виховного процесу. А саме наукова, педагогічна та просвітницька діяльність видатних діячів науки і освіти дає сучасним педагогам чіткий світоглядний орієнтир, спрямований на формування особистості дитини. Одним із класиків наукової системи про виховання та освіту дошкільників є Ф. Фребель.

Фрідріх Фребель (1782–1852) – видатний німецький педагог, теоретик і практик дошкільного

виховання, засновник першого у світі дитячого садка як виховного закладу, а разом і письменник, який спрямовував свої вірші та пісні на виховання дітей [3].

Аналіз сучасних досліджень і публікацій.

Видатні діячі дошкільного виховання (С. Русова, Н. Лубенець, К. Ушинський, О. Усова та ін.) вивчали та аналізували систему Ф. Фребеля, визначали позитивні та негативні сторони, рекомендували використовувати його теорію відповідно до особливостей національного виховання та соціокультурних умов своєї країни. Ідеї Ф. Фребеля застосовували у практичній роботі дитячих садків та підготовці вихователів-фребелівок.

Зокрема, С. Русова у своїй праці «Дошкільне виховання» високо цінить педагогічну систему Ф. Фребеля і ставить його поруч з Й. Песталоцці, підкреслюючи необхідність використання його провідних ідей у дитячих садках, особливо таких принципів, як активність, самовиявлення дітей та ін. [4].

Н. Лубенець, голова Київського товариства народних дитячих садків, редактор журналу «Дошкільне виховання», який видавався в Києві на початку ХХ ст., присвятила порівняльному аналізу систем Фрідріха Фребеля та Марії Монтесорі, характеристиці їхнього внеску у розвиток загальної та дошкільної педагогіки окрему працю «Фребель і Монтесорі». Вона вважає досконалим усе пропонуване Ф. Фребелем для роботи з дошкільнятами і радить якомога ширше використовувати його в українських дитячих садках.

О. Усова відмічала високий рівень педагогічної системи Фребеля за те, що він вперше, на відміну від своїх попередників, розкрив ідеї дидактики не тільки в загальних положеннях, а й розробив конкретний зміст, форми та методи навчання. До педагогіки Ф. Фребеля зверталися також Б. Хачапурідзе, В. Давидов, В. Розін. Зокрема, В. Розін розглядає дарунки Ф. Фребеля з точки зору пропедевтичного курсу геометрії.

В наш час систему Фрідріха Фребеля досліджували відомі українські вчені Д. Ніколенко та З. Борисова. Зокрема Д. Ніколенко відзначає великий вклад Фребеля у розвиток теорії гри, аналізує його дарунки стосовно використання в дошкільних закладах. З. Борисова у своїх дослідженнях, зокрема у праці «Фрідріх Фребель – засновник ідей дитячого садка» розкриває теоретичні засади педагогіки Ф. Фребеля, особливу увагу приділяє виховним можливостям його ігор та дарунків. Також звертає увагу на аналіз Фребелівської системи вітчизняними діячами дошкільного виховання [3].

В сучасній науковій літературі увага приділяється вивченню цілісної теорії дошкільного виховання Ф. Фребеля, принципів побудови його системи, розвивального характеру навчання і т.п.

Мета статті. Висвітлити теоретичні засади педагогічної системи Ф. Фребеля, розкрити її основні напрямки, визначити роль видатного педагога у розвитку теорії і практики дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Народився Фрідріх Вільгельм Август Фребель 21 квітня 1782 року в Тюрінгії. Здобувши середню освіту, далі навчався в Йєнському та Берлінському університетах. Педагогічну діяльність розпочав 1805 року, прийшовши працювати вчителем до школи, заснованої на методології Й. Песталоцці. У цей час Фребель дедалі більше захоплюється ідеєю виховання дітей з наймолодшого віку, позаяк вважав, що виховання, а надто виховання дошкільнят, є видатною ідеєю сучасності, яка турбує всіх людей незалежно від їхніх статків та суспільного становища. У своєму творі «Виховання людини» (1826 р.) Ф. Фребель обґрунтовує можливість та закономірності початкового виховання. У 1837 році Фребель відкриває свій перший дитячий садок, заклавши в основу його роботи принцип природовідповідності: необхідність спиратися на природу дитини, на її вікові та індивідуальні особливості.

Він вважав, що дитячий садок – це сад, у якому дитина як сіянець, маленька рослина, що вимагає від педагогів ретельного догляду і вирощування. Одночасно сад це частина навколишнього світу, природи, що вимагає діяльності для створення у дітей почуття безпеки, гарного самопочуття, це радість спільної діяльності і гри, це відпочинок і роздуми.

Ф. Фребель бачив дитячий садок у єдності з родиною і вважав, що він ні в якому разі не повинен замінити виховання в родині. Він розробив цілісну систему дошкільного виховання, основу якої складала добре структурована дидактика, спрямована на розвиток дітей через організацію різних видів діяльності: гри, співу, плетіння, конструювання і т.п.

У першому блоці розкрито механізм розумового розвитку дитини, розвитку свідомості і мислення індивідуума, у якому Фребель виділяє чотири компоненти: 1) почуття; 2) пізнавальна і практична діяльність з предметами; 3) мова; 4) математика.

В другому блоці Фребель характеризує етапи, цілі й способи розумового розвитку дитини. Він визначає чотири етапи розумового розвитку. Це вихідний зв'язаний з першими місяцями життя дитини, коли вона сама не виділяє і не фіксує предмети, дії і явища; немовлячий, де дія і слово матері сприяють навчанням виділяти окремі предмети і явища, а потім самого себе; дитинство, де дитина говорить і грає з предметами. Саме на цьому етапі можна і потрібно починати цілеспрямоване навчання: дорослий знайомить дітей

з назвами предметів, явищ, показує різні відносини між предметами, явищами і діями, вчить проводити лінії і замальовувати, рахувати в межах десяти і т.п. А також отроцтво – як вступ дитини до школи і вивчення навчальних предметів.

Третій блок педагогічної системи Ф. Фребеля складає дидактичний матеріал, з яким повинна працювати дитина («дарунки Фребеля») [1].

Розробляючи дидактичний матеріал, Фребель виходив із природних особливостей дітей дошкільного віку (рухливість, безпосередність, допитливість, прагнення до наслідування) і вважав, що для задоволення цих потреб необхідно організувати заняття з однолітками в дитячому садку.

Основу філософії Фребеля складало ідеалістичне трактування поняття про єдність всесвіту. На його думку, педагогіка повинна спиратися на ідеалістичну філософію. Тому на дитину, як і взагалі на людину, Фребель дивився як на носія Божественної суті. Ідеалізм Фребеля виявився в його твердженні, що діяльність початку: інстинкт пізнання – закладене в людині прагнення пізнати внутрішню суть усіх речей, тобто «Бога» [5].

З. Борисова у своїх дослідженнях, зокрема у праці «Фрідріх Фребель – засновник ідей дитячого садка», розкриває теоретичні засади педагогіки Ф. Фребеля, особливу увагу приділяє можливостям його ігор та дарунків. Також звертає увагу на аналіз Фребелівської системи вітчизняними діячами дошкільного виховання. З. Н. Борисова відзначає, що метою виховання Фребель вважав розвиток природних здібностей дитини. Він писав, що виховання повинно керувати «саморозкриттям дитини», але на думку Фребеля, саме розкриття неможливе без зовнішніх впливів, тому необхідні різноманітні засоби виховання й види діяльності, які і забезпечать розвиток здібностей, задатків та інтересів дитини. Основними видами діяльності дітей у дитячому садку, на думку Фребеля, повинні бути гра, ритмічні рухи, конструювання, сільськогосподарські нескладні роботи на ділянці, прогулянки. Вчений і педагог, Фребель теоретично обґрунтував і практично підтвердив висновки, що гра є одним із засобів етичного виховання дітей та основною рушійною силою розвитку вищезазначених інстинктів. Ф. Фребель обґрунтував виховні можливості дитячих ігор і виокремив їхні види: ігри рухливі, пізнавальні, самостійні. Тобто він, власне, перший класифікував ігри, в які граються діти і які їм потрібні. За Фребелем гра – то суто інстинктивна діяльність, у ній проявляються ество дитини, й природні здатності. Водночас дорослий має допомагати цьому природному процесові, даючи дітям необхідні матеріали.

Д. Ніколенко у своїй праці «Дарунки Фрідріха Фребеля» відзначає, що Фребель для гри розробив серію дидактичних матеріалів під назвою «Шість дарунків для дитячих ігор». Мета Фребелівських

дарунків – дати дітям змогу вправлятися у визначенні так званих форм життя, творчості, пізнанні.

Дарунок перший – різноколірні м'ячі. М'яч – перша дитяча іграшка. Малюкам пропонуються м'ячі кольорів райдуги, а також білий і чорний. Кожний на мотузочці, що дає змогу вільно маніпулювати ним. Усією сукупністю своїх якостей м'яч задовольняє пізнавальні і рухові потреби дитини з найраннішого віку. Дарунок другий – куля, кубик, циліндр. Ці тіла, починаючи з другої половини 1-го року життя, знайомлять дитину з різними станами предметів, спокою і руху, з формами залежно від того чи іншого стану. Протилежні за формою куля і кубик дають уявлення про ціле й окреме.

Дарунок третій – куб, поділений на 8 кубиків. Дії з кубом як з цілим предметом і з кубиками як частинами його формують уявлення про ціле і частини. Дарунок четвертий – куб, поділений на 8 брусків-площин. Граючись, чи за завданням будуючи з брусків різні предмети, фігури, дитина ознайомлюється з лінійними, кутковими і площинними особливостями будівель, з довжиною, шириною, товщиною, висотою, з правилами рівноваги, стійкості, тобто з основними архітектурними поняттями. Як і в попередніх іграх, діти зустрічаються з різними формами краси і пізнання.

Дарунок п'ятий – куб, поділений на 27 кубиків. 3 із цих кубиків поділені навскіс по діагоналі навпіл, а 3 з них навскіс по діагоналі поділені на чверті. 3 усіх цих елементів можна скласти різноманітні комбінації-споруди, фігури прямокутної і гострокутної форми. Дарунок шостий – куб, поділений на 27 цеглинок (дощечок), з яких 3 поділені навпіл уздовж і 12 поділені навпіл упоперек. Дії з цими цеглинками потребують відчуття реальності і спритності [2].

Крім цих «дарунків» Ф. Фребель вводить різні заняття-ігри, зв'язані із симетричним викладанням паличок, плетивом зі смужок кольорового паперу, викладанням різних малюнків на сітці. Особливу важливість цих занять Фребель пов'язував з розвитком «вірності руки й ока». Малювання, за методикою Фребеля, стає надбанням дитини з раннього віку. Фребель дає сітку на дошці, де лінії утворюють борозенки, непомітні для ока, але відчутні для дотику, на них діти вчать креслити вертикальні і горизонтальні смуги в одну, дві, три і т. д. клітинки, а потім малюють навколишні предмети. Ліплення з глини передбачає чітку послідовність. Вихідною формою є куля, видозмінюючи яку можна одержати близькі до неї форми: яблуко, грушу, конус і т.д. У всіх видах занять спостерігається перевага математичних елементів. Важливо відзначити, що Фребель відрізняв від власне освітніх ігор (ігри-заняття) ігри, придумані самими дітьми, а також рухливі ігри. Останні проводив дорослий; вони обов'язково супроводжувалися текстом у віршованій формі і музикою. Однак і ці

ігри Фребель намагався використовувати насамперед в освітніх цілях.

Ф. Фребель – видатний діяч в галузі дошкільного виховання, педагог-гуманіст, засновник першого дитячого садка спрямовував свою діяльність на пошук самобутніх підходів до виховання дітей. Величезний талант, розум і ерудицію він спрямував на те, щоб закласти основи теорії навчання і виховання, взаємозв'язку знань і понять з віковими можливостями мислення дитини [3].

На думку великого педагога виховання покликане урівноважити внутрішнє єство, закладене в інстинктивних потребах і потягах, із зовнішніми умовами життя, бо тільки урівноваження протидіючих факторів робить дитину людиною, здатною діяти в умовах складного суспільного життя. Сьогодні цей процес називають соціалізацією.

Незважаючи на окремі недоліки педагогічної системи Ф. Фребеля (спроба комплектом «дарунків» замінити безпосереднє ознайомлення дітей з навколишнім; використання гри в якості нав'язливого засобу навчання і т.п.), вона одержала широке поширення в Європі, США, Японії. Усюди стали виникати дитячі садки, навчальні заклади по підготовці вихователів для дитячих садків, різні організації та наукові установи по вивченню і використанню праць Ф. Фребеля. Проте за свого життя Ф. Фребель так і не дістав визнання. Лише після смерті педагога була знята заборона функціонування зі створених ним дитячих садків, а друзі та колеги видали його доробок у книзі «Дитячий садок» [3].

Педагогічна система Ф. Фребеля отримала поширення в Україні. У великих містах (Київ, Харків та ін.) активно створювалися Фребелівські товариства, де представники прогресивної інтелігенції вивчали праці Фребеля, його практику організації дитячих садків. У 1907 р. в м. Києві починає функціонувати Фребелівський жіночий педагогічний інститут, який готував дошкільних працівників-фребелівок.

Висновки. Основні ідеї Фребеля про розвивальний характер виховання, гуманне ставлення до дітей, врахування індивідуальних рис особистості, про демократичний характер виховного впливу, значною мірою збігаються з принципами, якими керуються сучасні теорія та практика дошкільного виховання: з принципами індивідуалізації, гуманізації, демократизації педагогічного процесу в дошкільних закладах. У сучасній практиці освітньої системи почали функціонувати альтернативні дошкільні заклади, оновлені за змістом і напрямками навчально-виховної роботи, що орієнтуються на нетрадиційні системи виховання.

Освітнян звертаються до теорії і практики вітчизняних педагогів; впроваджуються педагогічні зарубіжні системи, але фребелівській педагогічній системі не приділяється належна увага, хоча окремі елементи цієї системи використовуються у дошкільних закладах [5].

Водночас у ході дослідження з'ясовано, що у сучасній українській педагогіці недостатньо праць про педагогічну систему Ф. Фребеля, про дитячу гру, розвиток творчості і самодіяльності дитини, використання його дидактичного матеріалу.

Велика заслуга Фребеля в тому, що він визначив велике розвиваюче, виховне та освітнє значення дитячої гри, її самостійне місце в системі дошкільного виховання, вважаючи, що саме в грі найкраще виявляються творчість і самодіяльність дитини, не виключаючи водночас керівного впливу дорослих на ігри дітей. Розробив дидактичний матеріал для ігор – шість «дарунків Фребеля», якими були м'яч, куля, циліндр, куб, кубики, цеглинки, що виступали символами зображення навколишнього життя.

У сучасній дошкільній освіті не надається належна увага педагогічній системі Ф. Фребеля. Але в умовах гуманізації та демократизації педагогічного процесу в закладах дошкільної освіти можуть бути пріоритетними такі ідеї Ф. Фребеля як гуманне ставлення до дітей, розвивальний та демократичний характер виховання, врахування індивідуальності дитини та ін.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку пов'язані з визначенням педагогічних умов впровадження елементів системи Ф. Фребеля в дошкільну освіту України відповідно до соціокультурних умов сьогодення.

Список використаної літератури:

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник для студентів вищих пед. навч. закладів. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
2. Лисенко Н. В., Кирста Н. Р., Лазарович Н. Б. Педагогіка українського довілля : у 3-х ч., ч. 3 : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 420 с.
3. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 3-тє вид., випр. Київ : Академвидав», 2015. 448 с.
4. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
5. Сисоєва С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 308 с.

Mashkina L., Mysyk O. Pedagogical system of Friedrich Froebel: theoretical aspect

The article examines the pedagogical system, ideas and views of the outstanding German educator F. Froebel, historiographical assets regarding his system, its analysis by prominent figures of preschool education, its application in the practical activities of kindergartens and the training of Froebel educators. Its

main directions are also revealed, the role of an outstanding teacher in the development of the theory and practice of preschool education is defined. Scientific sources on the main aspects of Froebel's ideas on the theory and practice of preschool education are highlighted.

The teacher justified the education of children from the youngest age, because he believed that the education of preschool children is an outstanding idea of modernity. Froebel considered the goal of education to be the development of the child's natural abilities, which should be directed to the self-discovery of the child's personality. It is noted that the teacher laid the principle of conformity to nature as the basis of his works: the need to rely on the child's nature, his age and individual characteristics.

It is emphasized that the mental development of a child, according to F. Froebel, has certain stages.

This is the initial, associated with the first months of a child's life, when she herself does not single out and fix objects, actions and phenomena; infantile, where the mother's actions and words contribute to learning to single out individual objects and phenomena, and then oneself; childhood, where the child talks and plays with objects. It is at this stage that purposeful learning can and should begin: an adult introduces children to the names of objects and phenomena, shows various relationships between objects, phenomena and actions, and teaches them to draw lines and sketches, count within ten.

Froebel's great merit is that he determined the great developmental, educational and educational value of children's play, its independent place in the system of preschool education, believing that it is in play that the child's creativity and self-activity are best manifested, while not excluding the guiding influence of adults on children's games.

The article emphasizes that great attention is paid to the educational possibilities of his games and «gifts», didactic material with which the child should work. In particular, this is material for games – six «Froebel's gifts», which were a ball, a sphere, a cylinder, a cube, cubes, bricks, which acted as symbols of the image of the surrounding life.

A scientist and teacher, Froebel theoretically substantiated and practically confirmed the conclusions that the game is one of the means of ethical education of children and the main driving force for the development of the above-mentioned instincts, he also revealed the educational possibilities of children's games and distinguished their types.

Key words: *pedagogical system of F. Froebel, directions of the pedagogical system, preschool education, modernization of preschool education, Froebel teachers, gifts of F. Froebel, didactics of F. Froebel.*